

PÉTER LÁSZLÓ

1929–2008

Életében utolsóként megjelent írása angolul és magyarul szinte egy időben látott idén napvilágot (az utóbbi a *Holmi* hasábjain) az 1956-os magyar forradalom fogalomtörténetéről. Korántsem véletlen sem a téma, sem pedig a megközelítés módja. Péter László életében kivételes fordulópont volt 1956, amely Angliába sodorta, ahol 1963-ban családot alapított, és ahol egyúttal történész is lett belőle. 1956 előtt ugyanis levéltárosként dolgozott Szolnokon, illetve az Országos Levéltárban, és közben tanított is.

Péter László, aki középosztályi hivatalnokcsaládba született, 1947 és 1951 között végzett a Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd budapesti egyetem bölcsészettudományi karán történelem és levéltár szakon. Bevallása szerint tanárai közül Hajnal István tette rá a legnagyobb hatást, különösen azzal, hogy Hajnal „szemléletének semmi köze nem volt az egyoldalú osztályszemlélethez”, a marxizmushoz. Ami jelzi, Péter kezdettől konzervatív beállítottságú volt, az egyetemi barátai, Benczédi László, Vörös Antal és Szűcs Jenő, ahogy az 1992-ben Deák Ágnesnek adott interjújában (*Aetas*, 1993/1.) ő maga mondta, „javíthatatlan reakcióként könyvelték el”. Történelmi érdeklődését is éppen ez befolyásolta: nem az akkor divatos agrártörténet vagy a marxista ízlésnek megfelelő köztörténet, hanem a politikai intézmények, mentalitás és főként a XIX. századi magyar állam története foglalkoztatta.

1956 abban a tekintetben is alapvető változást hozott életében, hogy a forradalom kiemelte levéltárosi elszigeteltségéből: október végén az egyetemi forradalmi diákbizottság megbízta őt másokkal együtt, hogy vegyék át a Belügyminisztérium iratanyagát. Néhány napra beköltözött a Gresham-palotába, ahonnan életre szóló élménnyel távozott, amiről élete alkonyán is élvezetesen tudott és szeretett beszélni. Iratfelmérői munkájáról, Angliába érkezve, 1957 júniusában magnetofonos interjút adott a Columbia Egyetem ötvenhatos menekültekkel készített oral history kutatási projektje számára. A jelentés utólag megszerkesztett szövegét csupán halála előtt néhány hónappal hozta nyilvánosságra (MY [ABBREVIATE] CAREER IN THE INTERIOR MINISTRY).

Be tekintve a sztálinista diktatúra elnyomó gépezetének addig titkos dokumentációjába, Péter mélyen megrendült, egyúttal meg is szilárdult benne a jogállam iránti vágy és feltétlen tisztelet érzése. A néhány napos irattári kutakodás is minden bizonnyal hozzájárult azon elhatározása megérlelődéséhez, hogy november végén elhagyja az országot. Bécsből Németországba kívánták küldeni, ő azonban Angliát választotta, mert úgy gondolta: neki „a liberális demokráciát kell megtanulni, az angol parlamentarizmust”. Így Londonban kötött ki végül, ahonnan rövid idő elteltével, 1957 januárjában Oxfordba küldték tanulni. Péter ezzel meg is kezdte angliai történelmi stúdiumait.

Posztgraduális diákként az oxfordi Nuffield College-ba került, ahol a közgazdaságtan, a politikatudomány és a XX. századi modern történelem oktatása számított erősségnek. Őt azonban a XIX. századi állam- és alkotmánytörténet iz-

gatta, amiről viszont itt aránylag kevés szó esett. A kollégium, ennek ellenére, óriási intellektuális élmény volt számára. Különösen két tanára hatott rá élet-hossziglan: a filozófus A. J. Ayer és a politikatudós John Plamenatz. Ayer a nagy oxfordi filozófusiskola (Wittgenstein, Austin, Ryle, Strawson, Berlin) képviselője, aki kollégáihoz hasonlóan a nyelv gondolkodásban játszott szerepének szentelte filozófiai vizsgálódásait. Tőle tanulta értékelni Péter – ma így mondanánk – a diskurzusok kivételes jelentőségét a politikai gondolkodás és gyakorlat, a politikai intézmények történeti alakulásában. Másik tanára, a délszláv szülőktől származó Plamenatz elsősorban az eszmetörténet fontosságának hangsúlyozásával és azzal hatott rá, hogy oly mértékben kritikus volt a modern nacionalista eszméáramlatok iránt. Az általa sugalmazott antinacionalizmus mélyen beépült Péter egész későbbi történeti látásmódjába, a modern kori magyar történelmet illető felfogásába (A MAGYAR NACIONALIZMUS; A NEMZETI MÚLT LEGENDÁI ÉS TILALOMFÁI). Ennek jegyében szüntelenül heves bírálattal illette a magyar nacionalizmus XIX. századi programját és gyakorlatát, kezdve az 1848–1849-es históriával (VASKALAPOK ÉS ÓVATOS REVIZIONISTÁK: GONDOLATOK KOSÁRY DOMOKOSNAK AZ 1848-AS MAGYAR FORRADALOMRÓL ÍRT LEGÚJABB KÖNYVÉRŐL), folytatva a magyarok birodalomellenes vagy a birodalom iránt gyanakvó politikai beállítottságával és nem feledkezve meg persze a későbbi sérelmi (a Horthy kori), valamint a szemforgatóan manipulatív (a Rákosi kori) nacionalizmusok veszedelmeiről sem. Az antinacionalista történetírói ethosz azért is volt fontos számára, mert úgy gondolta, a „független és kritikai szellemű történetírás”, melynek szolgálatába kívánt szegődni, a hamis nemzeti mitológia lerombolásával, a nemzeti konfliktusok kordában tartásával valósíthatja meg csupán önmagát (A NEMZETI KÖZÖSSÉG MÚLTJA).

Oxfordi éveiben szoros kapcsolatot tartott egyetemi tutorával, Carlisle Aylmer Macartneyval is, akitől szakmailag nem sokat tanult ugyan, imponálóan hatott azonban rá Macartney olykor még számára is túl veretes, túlságosan régimódi konzervativizmusa.

Doktori fokozatát megszerezve 1963-ban a Londoni Egyetem Szláv és Kelet-Európai Intézetében (School of Slavonic and East European Studies) kapott állást Péter; itt tanított 1973-tól már professzori minőségben, az 1990-es években, 1994-es nyugdíjba vonulásáig pedig a tanszék vezetőjeként. Egyetemi munkahelye 1915-ben alakult Tomáš G. Masaryk és R. W. Seton-Watson közreműködésével. A magyar nyelv, irodalom és történelem tanítása 1937-ben indult meg az intézetben Szenczi Miklós jóvoltából. Olyan tanár neve is említhető a későbbiekből, mint George Cushing. Az intézet és Magyarország szellemi kapcsolatai a két világháború közötti időbe nyúlnak vissza. Péternek oroszlánrésze volt abban, hogy a második világháború után egy ideig szünetelő kapcsolatok a hatvanas évektől újra indulhattak, s hogy az 1980-as évektől rendszeressé válhattak.

Péter tudományos munkássága roppant különös szint képvisel az egyetemes magyar történetírás egészében. Különlegessége abból fakad, hogy a jó ideje elhanyagolt és szinte el is felejtett történetírói témára és szemléletmódra, a jog- és alkotmánytörténetre irányult. Ez számára nem pusztán tárgy, hanem meghatározott szemléletmód is volt egyúttal. A szó szigorú értelmében nem a jogtörténet, hanem a politikatörténet kutatásával foglalatzkodott, amely az ő esetében nem az eseménytörténet, hanem az állami intézmények történeti alakulásának a tisztázását, közelebbről a politikai intézményekkel összefüggő konvenciók, men-

talítás, eszmék politikát érintő befolyásának megvilágítását célozta. Egyfajta fogalomtörténet-írás volt, amit művelt, ha nem is éppen az a fajta, amely ezen a néven ma különösen ismert idehaza, a német Begriffsgeschichte (ez utóbbi munkásságát – személyes beszélgetéseinkből tudom – újabban kezdte el tanulmányozni).

Azzal, hogy Péter az alkotmány kérdését helyezte a történelmi események és folyamatok magyarázatának középpontjába, új életet próbált lehelni az avíttnek ható alkotmánytörténetbe. Tette ezt úgy, hogy nem a törvények és rendeletek, a joganyag elemzését, hanem az alkotmányjognak a politikai hatalom gyakorlására tett szüntelen hatását firtatta a politikai eszmék és a szókincs elemzésével. Szokatlan vállalkozása sikerét illetően maga is szkeptikus volt. „*E sorok írója... nem fűz nagy reményeket ahhoz, hogy az alkotmánytörténetre vonatkozó... nézeteit odahaza majd jelentős mértékben figyelembe is veszik*” – jegyezte meg 1999-ben az egyetlen magyarul is olvasható könyve, AZ ELBÁTÓL KELETRE. TANULMÁNYOK A MAGYAR ÉS KELET-EURÓPAI TÖRTÉNELEMBŐL (Bp., 1998) budapesti bemutatóján elhangzott bevezetőjében.

A fogalomtörténet ma korszerűnek ható analitikus eszköztárát latba vetve szilárd meggyőződésévé vált, hogy nem az ún. „*polgári vagy tőkés átalakulás*” következett be Magyarországon az 1830-as éveket követő hosszabb periódusban. Valójában a *civil társadalom* nyugat-európai, sőt kifejezetten angol ihletésű eszméjének a honi talajba való átültetése, az erre irányuló folytonos törekvés mozgatta szerinte az eseményeket. A civil társadalom persze nem piaci viszonyokat és nem a burzsoá osztály életre hívását, hanem a „*polgári társaság*” megteremtését célozza. Arra irányul tehát, hogy a középkorból örökölt, a partikuláris jogok hierarchiáján nyugvó intézményrendszert felváltsák az univerzális jogegyenlőséget érvényre juttató parlamentáris politikai renddel, a törvény uralmával (rule of the law).

A modern politikai intézmények működése ilyenformán a szüntelenül továbbélő alkotmányos tradíciók alapjain nyugszik, bár az utóbbiaknak tulajdonított új jelentés idővel látszólag eltávolítja őket egymástól. Péter a VERFASSUNGS-ENTWICKLUNG IN UNGARN címmel írt, könyvnyi terjedelmű tanulmányában, amely a DIE HABSBURGERMONARCHIE, 1848–1918 hetedik, a VERFASSUNG UND PARLAMENTARISMUS címet viselő kötetében látott napvilágot (szerk.: Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch. Bécs, 2000. 239–540.), és amely egyúttal a szerző legfontosabb történelmi munkája, dolgozta ki aprólékosan a történelmi anyagra alkalmazva koncepcióját, melynek tömör lényegét 1985-ben már megfogalmazta (ORSZÁG ÉS KIRÁLYA A HATVANHETES KIEGYEZÉSBEN).

E szerint az „*ősi alkotmány*”, amely rendre kétpólusú, mivel a jogok és kötelességek megosztását illetően a korona és az ország egyezkedésén (*tractatus*) alapul, mit sem módosult a kiegyezési törvénnyel. Nem népképviselői parlamenti rendszer jött ugyanis létre 1867-ben, hanem a *dietalis tractatus* éledt újjá a kiegyezési törvény által, amely átmentette és a modern parlamentarizmusba is beépítette a *iura reservata*t és a *iura communicata*t, tehát a fejedelmi vagy felségjogot, valamint az ország alkotmányos jogát. Ez azt jelenti, hogy merőben közjogi tekintetben nem két jogilag független (szuverén) állam lépett 1867-ben egymással szövetségi kapcsolatra (föderációra), hanem két különálló ország létesített egymással monarchikus uniót. A magyar politikai elit azonban 1867 után hamarosan felrúgta ezt az elvet, midőn azt állította, hogy Magyarországra nézve, amely

szuverén nemzetállam, nem kötelező az uralkodó és az ország közötti egyezség, a *tractatus*. A kérdésről huzamosan folyó vita főként a közös hadsereg kapcsán éleződött ki újból és újból. Ami idővel oda vezetett, hogy az első világháború előestéjén a Habsburgokkal lojális magyar politikai elit sem gondolta már, hogy birodalmi szálak fűznék az országot az osztrák koronatartományokhoz.

Tekintve, hogy a röviden vázolt közjogi (alkotmányos) konstrukció meglehetősen labilis egyensúlyt biztosított a korona és az ország közötti kapcsolatok számára, ez a helyzet az uralkodó és a kormány túlhatalmának kedvezett, annak, amit Péter a jog autokratikus elve kifejezéssel jelöl. Az utóbbi vált idővel szerinte az Osztrák–Magyar Monarchia fő jellegzetességévé, amely egy, az államalakulat későbbi felbomlását túlélő szívós autokrata tradícióval ajándékozta meg a térség nemzetállamokba szerveződő népeit. A szóban forgó autokratikus történelmi adottság az a kelet-európai specifikum, amely Péter szerint megkönnyítette, ha nem is éppen maga okozta a kommunizmus itteni térfoglalását a második világháborút követően.

Péter Kelet-Európa-konceptiója – 1984-ben írt előszót róla (MIÉRT ÉPPEEN AZ ELBÁNÁL HASADT SZÉT EURÓPA?), de később is visszatért a témára (CENTRAL EUROPE AND ITS READING INTO THE PAST) – így és ennyiben következik a dualizmust illető alkotmánytörténeti szemléletmódjából. Látszólag ugyanazt állítja Péter Kelet-Európa-konceptiójában, mint amit a Kelet-Európához való tartozásunkat elvi meggyőződéssel hirdető hazai marxista történészek állítottak a kérdésről. Merőben más érvekre alapozza azonban Péter a saját felfogását, miután nem az elmara-dott gazdasági vagy társadalmi struktúrák egyöntetűségéhez, hanem a modern parlamentarizmusban továbbvitt történeti alkotmányossághoz köti a kelet-európaiság fő ismérvét. Ez az alkotmány egyszerre tartja ugyanis életben a modern kor folyamán a parlamenti tradíciót (*dietales tractatus*) és a jog autokratikus elvét (*iura reservata*). S éppen ez az, ami a „szükséges belső feltétel” szerepét játssza 1945 után Közép- és Kelet-Európa bolsevizálhatóságában.

Péter László markáns, ez okból is nemegyszer vitákat keltő víziói és megállapításai, melyek némelyikével e sorok szerzője is perbe szállt a *Holmi* hasábjain, s amiből hosszabb polémia is keletkezett kettőnk között, nagy formátumú historikusra vallanak. Péter azonban tudományos diplomatának sem volt utolsó. A brit-magyar történésztanácskozások nélküle létre sem jöhettek volna. Közülük különösen sikeresnek bizonyult a Kossuth Lajos születésének bicentenáriuma alkalmával Londonban tartott tanácskozás (László Péter–Martyn Rady–Peter Sherwood, eds.: LAJOS KOSSUTH SENT WORD... London, 2003), valamint a szívügyének tartott ötvenhatos tudományos megemlékezés, amelynek szintén az angol főváros, saját egyeteme adott otthont. Az utóbbi gondolati előkészítése, élete utolsó nagy alkotása, során többre vágyott, mint arra, hogy csupán eggyel szaporítsa a szokványos ötvenhatos történeti tanácskozások számát. Olyan közös szellemi vállalkozásra hívta fel a nagyszámú előadói gárdát, amely az ellenállás, felkelés, forradalom kérdéseinek Magyarország és Közép-Európa tér- és időbeli tágasságában szentel elmélyült figyelmet. A néhány hónapja publikált vaskos tanulmánykötet (László Péter–Martyn Rady, eds.: RESISTANCE, REBELLION AND REVOLUTION IN HUNGARY AND CENTRAL EUROPE: COMMEMORATING 1956. London, 2008) bizonyítja, hogy Péter sikerrel járt ebben a törekvésében is. Ennek tudatában némi elégté-

tellel távozhatott közülünk az a Péter László, aki a szinte sorsszerű kelet-európai-
paiság átkának megtörését, az attól való megszabadulás páratlan lehetőségét
vélte 1956-ban felfedezni. Ama ritka történelmi pillanatok egyike volt ez, jegyez-
te meg a hazai rendszerváltás körüli években egy Czigány Lóránttal közösen
jegyzett írásában (URBÁNUSOK ÉS NÉPI[ES]EK NÁLUNK), amikor „*a zsarnoksággal való
közös szembeszegülés vágya áttörte a korábbi társadalmi beidegződöttségek korlátait, és
egységesen mozdult meg a magyar társadalom*”. Történészként ő maga különösen so-
kat tett a sallangmentes nemzeti történelmi tudat megformálásáért. Nyugodjon
békében!

Gyáni Gábor